

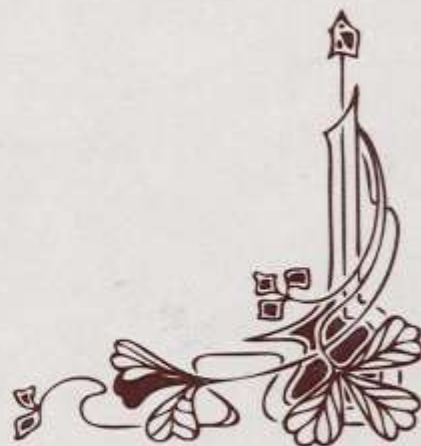

101 írás

*D*usztai
*F*erenc

tiszteletére

Argumentum

101 írás
Pusztai Ferenc
tiszteletére

Szerkesztette

Mártonfi Attila, Papp Kornélia és Slíz Mariann

Argumentum
2006

*A kötet az Eötvös József Collegium,
az Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
és a Magyar Nyelvtudományi Társaság
támogatásával jelent meg.*

*A szerkesztésben közreműködött
Havas Péter*

© A kötet szerzői, 2006

ISBN 963 446 359 2

A kiadásért felel Láng József, az Argumentum Kiadó igazgatója
Tördelte Mártonfi Attila
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

Tartalom

Tartalom / 5

TABULA GRATULATORIA / 9

Kiss Jenő: Köszöntőféle a hatvanöt éves Pusztai Ferencnek / 13

Takács László: Pusztai Ferenc köszöntése / 17

Tamás Ferenc: Enigma és hommage / 19

D. Máta Mária: Alak, illetve jelentés / 21

Domokos Péter: A finnugor népek irodalmának fejlődési problémái / 32

Domokos Gábor: Én írok Önnek... / 35

Domokos Áron: A tudomány és az ezotéria viszonyrendszere / 37

A SZÓKÉSZLET TÖRTÉNETE / 43

Bereczki Gábor: Adalékok az *†atval* 'Stiefvater' és a *†fial* 'Stiefsohn' szavak eredetéhez / 45

Bertényi Iván: A 'sisakdísz'-től a 'teljes címer'-ig • A címer szó jelentésváltozása a 14–15. századi magyar heraldikában / 47

Keszler Borbála: *Ebag* / 52

M. Nagy Ilona: Az élet és a legenda a *Margit-legendában* / 54

Slíz Mariann: Egyházi kifejezések a bibliafordításokban / 59

Varga Éva Katalin: *Alak, báb, baba* / 65

A NYELVI RENDSZER TÖRTÉNETE / 71

G. Bogár Edit: Egy tankönyvváltó nyelvtörténeti szeminárium tapasztalatai / 73

Borbás Gabriella Dóra: Analógia és asszociáció • A lineáris és a memoriális asszociáció összevetése a belső és a külső analógia elvével a nyelv diakrón változásában és a beszélők szinkrón nyelvhasználatában / 79

Dér Csilla Ilona: A diskurzusjelölők kialakulásáról a grammatikalizációs paraméterek tükrében / 83

Dömötör Adrienne: A mennyiségjelzői mellékmondatok a középmagyar korban / 89

Gallasy Magdolna: Nyelvi viselkedésre vonatkozó elvárások és írásba kerülésük a hegyközségi szokás(jog)ok rögzítésekor • „Ha valaki [...] tisztóletlen szóval” / 96

Haader Lea: A nyelvi (ízlés)változás nyomai az *Érsekújvári kódexben* / 103

Ittés Nóra: Szófajváltás és szóösszetétel: új szófajok a *Nagyszótárban* / 110

Korompay Klára: Árpád-kori szövegeink: mit képvisel az, ami ránk maradt? / 116

Oszkó Beatrix: *Gereldnel cozma mygerelymus ferench abramnal dyenez bac kalmán, avagy értjük-e a csíziót?* / 123

Pólya Katalin: A mondatfajta-választás a középmagyar kori levelekben / 127

Sárosi Zsófia: Testesedés / 132

Schultz Judit: Az ikes ragozás helye a középmagyar kor írott nyelvi hagyományában / 135

T. Somogyi Magda: Etimológiai kérdések az önálló szói eredetű toldalékok körében / 140

Zelliger Erzsébet: Gondolatok a 15. századi művelődés történetéhez / 147

Zsilinszky Éva: Időjelölés és modalitás • Észrevételek a *fog* segédige középmagyar kori funkcióival kapcsolatban / 151

NYELVVÁLTOZATOK / 155

- Balázs Judit*: A boszorkányperek megszólításformái: a keresztnévi megszólítások / 157
Bodó Csanád: A magyarországi cigányok magyar nyelvhasználatáról / 163
N. Fodor János: Néhány adalék Északkelet-Magyarország ómagyar kori nyelvjárástörténetéhez a helynevek alapján • A hangsúlytalan ő-zésről / 171
Fodor Katalin: A moldvai csángó nyelvjárások szókészletének vizsgálatához / 177
Lanstyák István: Határtalanítás • A *Magyar értelmező kéziszótár* 2. kiadása után, 3. kiadása előtt / 181
Nyirkos István: A szaknyelvek formalizáltsági fokáról / 189
Pető Szabina: A nyelvjárásgyűjtések folklorisztikai haszna / 192
Róka, Jolán: Turnout and its strategic political marketing implications in Hungary during the 2004 European Parliamentary Elections / 198
Strelí Zita Ágnes: A kérdőíves gyűjtés néhány problémája a moldvai csángóknál / 202
Szabó Tamás Péter: „...biztos, hogy egy-egy dolgon el-elhümmögtem...” • Gimnazisták gondolkodása a nyelvművelés, nyelvi tervezés alapkérdéseiről / 205
Terbe Erika: *Kényes* • Szemantikai vizsgálat nyelvföldrajzi tanulságokkal / 215

TULAJDONNEVEK / 225

- Benkő Loránd*: *Dudar* és ami hozzá fűzhető / 227
Bíró Ferenc: Ragadványnevek Körösladány 18. századi egyházi anyakönyveiben / 232
Bölcskei Andrea: Magyarországi szálláshelyek elnevezései / 238
Farkas Tamás: Keresztnévkönyvek – keresztnévtárak – keresztnévszótárak Magyarországon / 246
Feresik Erzsébet: *Erzse, Erzsók, Betkó* • Említőnevek egy 17. századi naplóban / 253
Hajdú Mihály: Álnév – fedőnév – jelige – internetnév / 257
Havas Péter: Az utcanév-változtatás egy sajátos típusa: a személynév > személynév típusú részleges névátmentés / 267
Raátz Judit: *Ferenc* • Szócikk egy készülő névszótárból / 277
Tóth Valéria: A *-hida* utótagú településnevekről / 282

A NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETE / 289

- Juhász Dezső*: Tudománytörténeti megjegyzések a magyar kötőszótörténethez / 291
Kovács Zsuzsa: „Keressétök Isten embörét” • Lippai Ferenc, alias F. fráter / 300
Lőrinczi Réka: Nyelvtudomány-történeti, művelődéstörténeti és 14. századi magyar nyelvészeti adalékok / 307
Szentgyörgyi Rudolf: Lectori salutem! • Szemelvények az *Akadémiai nagyszótár* munkálatainak történetéből / 315
C. Vladár Zsuzsa: A genitivus eset Szenczi és Pereszleányi grammatikájában / 326

A NYELVTUDOMÁNY ELMÉLETE / 329

- Békési, Imre*: Two principal sources of the sense complex / 331
Bence Lóránt: A kognitív és szociokulturális „léptékben való emlékezésnek, gondolkodásnak és tudományos számbavételnek az igénye” / 336
Horváth Katalin: Szintagmatikus kontra asszociatív viszonyok? • A két nyelvi sík egységéről / 342
Papp Kornélia: Az elsődleges minőséget megnevező melléknevek alkategóriái / 347
Szabó Zoltán: Szövegstilisztika az általános tudományelmélet megvilágításában / 356
Toicsvai Nagy Gábor: Vázlat a szótári és a leíró jelentéstani jelentésmeghatározás viszonyáról / 360
Tóth Lajos Pál: Megjegyzések a fonológiai ábrázolások természetéről különös tekintettel a magyar magánhangzó-harmóniára / 366

A NYELVI RENDSZER LEÍRÁSA / 377

- Balogh Judit*: Grammatikai elemzési problémák a hallgatói megoldások tükrében / 379
Havas Ferenc: *Tessék* / 385
Kiss Margit: A vonzatosság és a jelentés kapcsolata a főnévi csoportban / 391
Ladányi Mária: *Bizottságosdi, megfigyelésesdi, alákínálgatósd* és társaik • A *-(s)di* képző a mai magyarban – termékenység, jelentés, tagolási kérdések / 397

Siptár Péter: Affrikáta vagy hangkapcsolat? / 406

Szili Katalin: Az ellentétes jelentésű igekötők formai és szemantikai kapcsolatának kérdéséhez a *be* és *ki* igekötős igék kapcsán / 411

A SZÓKÉSZLET LEÍRÁSA / 417

Abonyi Andrea: Lexikai germanizmusok a máramarosi ruszin nyelvjárásokban / 419

Büky László: Kifejezés(mód) összefüggések a magyar írói szótárak alapján / 425

Dóra Zoltán: Politikai fogalmakat jelölő szavak a régi és az új kiadású értelmező kéziszótárban / 436

Gerstner Károly: Értelmező szótárak és etimológiai utalások • Rövid áttekintés / 438

Hoffmann István: Címzóválasztás nyelvtörténeti szótárakban / 445

G. Orosz Renáta: Új szavak, új jelentések 2004-ből / 453

Pajzs Júlia: A magyar értelmező szótárak számítógépes változatairól / 462

V. Raisz Rózsa: Magyar szakos főiskolai hallgatóink szótári kultúrájáról és szótárhasználatáról / 466

Spannraft Marcellina: „Ne rejtse el előlem arcodat” • Adatcsokor – kommentárokkal / 471

Szirmai Diána: A magyar idegenszó-készlet változásainak szótáralapú vizsgálata / 475

Udvari István: A kárpátaljai ruszin irodalmi nyelv hungarizmusai kérdéséhez / 485

Vörös Ferenc: Adalékok a magyar szókészlet nagyságának becsléséhez / 489

Zoltán András: Magyar szavak az ófehérorozsban / 495

AZ IRODALOM NYELVE / 501

Mártonfi Attila: *Kimona* / 503

A. Molnár Ferenc: Évfordulós versmagyarázatok • Balassi, Csokonai, József Attila / 509

Nagy István: A szó, ha válasz nélkül marad... • Marina Cvetajeva a nyelvi lelkiismeretről / 512

Takács László: Sero cognovit • Persius és Seneca meg Quintilianus / 518

Vihar Judit: „...én azt hiszem, annál nincs nagyobb öröm, mint valakit megtanítani valamire, amit nem tud” •

Nacume Szószeki *A Kölyök* és Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című művének egybevetése / 523

A NYELVHASZNÁLAT VIZSGÁLATA / 529

Aczél Petra: A formálás logikája – a logika formája • Adalékok az enthüméma fogalomtörténetéhez / 531

Antalné Szabó Ágnes: A tanári beszéd mint nevelési eszköz a tanórán / 541

Balázs Géza: A magyar frazémák szövegtipológiája / 547

Bóna Judit: Tudunk-e változtatni spontán beszédünk tempóján? / 560

Bozsik Gabriella: A sportvilág leggyakoribb szó szerkezeteinek és szóösszetételeinek helyesírási kérdései / 567

Csontos Nóra: Az egyenes idézés jelölésének alakulása • A 17. század közepétől a 18. század végéig / 570

Honti László–H. Varga Márta: *Meg van írva!* • A határozói igenév és a létige alkotta szerkezet funkciójáról és háttéréről / 579

Horváth László: A *volna* : lenne kettősség kései újmagyar drámákban / 587

Kemény Gábor: A szintetikus kifejezésmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban / 593

Laczkó Krisztina: A hagyomány szerepe a mai helyesírásban / 601

Markó Alexandra: A hümmögés mint beszédaktus / 604

Péter Mihály: Újságcikkek címének poétikája / 613

Tátrai Szilárd: „Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarazzam?” • Néhány megjegyzés a metapragmatikai tudatosság jelöléséről / 617

Voigt Vilmos: A frázis tipológiája (műfajelméleti és más szempontból) / 622

AZ ANYANYELV ÁPOLÁSA / 635

Bencédy József: Nyelvünk kreativitása / 637

Csizmár Edina: A számítástechnikai szaknyelv / 641

Szathmári István: Mai nyelvújításunkról / 649

Zimányi Árpád: Idegen elemek gyakorisága magyar szövegekben / 651

CÍMJEGYZETEK / 657

RÖVIDÍTÉSEK / 659

Magyar szavak az ófehéroroszbán

A magyar nyelvtudománnyal egyetemi hallgató koromban Pusztai Ferenc révén kerültem szorosabb kapcsolatba. Ez a kapcsolat kezdetben merőben fizikai volt, és a TESz. céduláit tartalmazó dobozok cipelésére korlátozódott az akkor még a Szalay utcában működő Nyelvtudományi Intézet valamely házon belüli költözködése alkalmából. Ehhez a feladat bonyolultságához mérten akkoriban méltányos bérrel járó munkához Pusztai tanár úr juttatott, aki akkoriban egyetemi és intézeti munkája mellett az ELTE Budaörsi úti kollégiumának bölcész részlegét is igazgatta, miután 1970 februárjában a túlnépesedett Eötvös Kollégium „demográfiai fölöslege” velem, az akkori gólyával együtt oda kirajzott. Mivel nem voltam magyar szakos, Pusztai tanár úrral először kizárólag mint kollégiumi igazgatóval ismerkedtem meg, s munkakapcsolatunk valószínűleg kölcsönös meglegedésünkre szolgált, mert ez az alkalmi és meglehetősen felületes érintkezésem a magyar etimológiával egyetemi éveim alatt emlékezetem szerint még egyszer vagy kétszer megismétlődött. Lehet, hogy a TESz. cédulás dobozaival való diákkori fizikai érintkezésnek szerepe volt abban, hogy szlavisztikai munkálkodásom mellett időnként a magyar etimológiában is tettem némi kárt, de az egészen biztos, hogy éppen a fentebb említett korábbi munkakapcsolatunk bátorított fel arra, hogy első magyar etimológiai tárgyú dolgozatom kéziratával Pusztai Ferencet keressem fel. Ő ezúttal is szokásos szívéllyességével fogadott, majd autodidakta úton szerzett magyar hangtörténeti ismereteim hiányosságait tapintatosan pótolva egyengette is dolgozatom (Zoltán 1982) útját a *Magyar Nyelv* felé. Ő szorgalmazta hozzászólásában jelen dolgozatnak a megjelenését is, amelynek egy korábbi változata eredetileg a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszuson hangzott el előadásként 2004. augusztus 29-én. Így most köszönettel és tisztelettel ajánlom ezt a munkát Pusztai Ferencnek e jeles évfordulón.

1. Az ófehérorosz nyelv a 14–17. században a Litván Nagyfejedelemség hivatalos nyelve volt (a Litván Nagyfejedelemség nyelvi helyzetéről összefoglalóan l. Celunova 1997–1998). Az 1386-tól Lengyelországgal perszonális unióra lépő Litván Nagyfejedelemség a Jagelló-dinasztia idején került szorosabb kapcsolatba a magyarsággal, mivel ekkor igen élénk volt a kapcsolat Magyarország, valamint a dinasztia más tagjai által kormányzott Lengyelország és Litvánia között. És végül volt egy rövid periódus (1576–1586), amikor Báthory István erdélyi fejedelem volt a lengyel király és a litván nagyfejedelem. Ez a magyar–fehérorosz kapcsolatok szempontjából azért is jelentős, mert a Rettenetes Iván orosz cárral vívott háborúk során (1579–1582), amelyeket személyesen vezetett, maga a király is sok időt töltött a Litván Nagyfejedelemség fehéroroszlakta területein, másrészt udvarában és hadseregében tömegesen fordultak meg magyarok (Divéki 1935). Báthory az orosz háborúk lezárulása után is szívesen időzött a fehérorosz lakta területeken, elsősorban Grodnóban. Báthory uralkodásának az emlékét megőrizte a fehérorosz népi emlékezet szólások, közmondások, legendák formájában is (Kotljarcuk 2000).

2. A 16. századi intenzív magyar–lengyel–fehérorosz érintkezések maradandó nyomot hagytak a fehérorosz szókincsben is. Az ófehérorosz nyelv magyar jövevényszavai esetében általában lengyel közvetítést szoktak feltételezni, azonban ez nem mindig bizonyítható.

Mint láttuk, különösen Báthory korában a közvetlen magyar–fehérorosz érintkezések feltevélei is megvoltak. Az ófehérorosz fontos közvetítője is volt a magyar eredetű szavaknak a nagyorosz, illetve a litván felé is.

A szóbeli érintkezések útján megvalósult magyar hatás elsősorban a katonai szókincsben jelentős. Már Báthory uralkodása előtt bekerült az ófehéroroszba néhány magyar szó:

гайдукъ 'hajdú, könnyű fegyverzetű katoná' (1568: ни одинъ съ пешихъ людей не обралъся стрелять, окроме одного *гайдука* – Bulyka 1972: 76; 1579: тепер того долгу на немъ позыскат не могу заимъ, жемъ се у гайдуки нанял [...] – HSBM 6: 242) < le. *hajduk* (1564, SĪPXVIw. 8: 281) < m. *hajdú[k]*. (Vö. még Bulyka 1980: 63, Wołosz 1: 255–6, Hollós 1996: 23–4, Bulyka 1993: 69, Bulyka 1999, 1: 302, Zoltán 2003: 492.) A szó a litvánba is eljutott, vö. lit. *haidukas, eidukas* (vö. Hollós 1998, Bán 2001, Laczházi 2003: 240).

гусаръ (1565: по *гусарску* – Bulyka 1972: 87; 1583: рядъ *гусарскиū* – HSBM 7: 200) < le. *husarz* (1564, Linde 2: 192) < m. *huszár*. (Vö. Bulyka 1980: 63; ср. Wołosz 1: 260–1, Hollós 1996: 26–8, Bulyka 1993: 84, Bulyka 1999, 1: 410, Zoltán 2003: 492). Vö. lit. *husāras (huzāras, gusāras, usāras, uzāras* stb., Hollós 1998, Bán 2001, Laczházi 2003: 240).

кордъ '(rövid) kard' (1434: передъ нашимъ судомъ мечъ или *кордъ* выймет – Bulyka 1972: 171, HSBM 15: 306) < le. *kord* (1279, SĪStp. 3: 346) < m. *kard*. (Vö. Bulyka 1980: 70, Bulyka 1999, 1: 668, Zoltán 2003: 492; másként Hollós 1996: 75–

76, szerinte inkább a magyar szó származik a szlávból.) Vö. lit. *kárdas* < le. *kord* (SSE 1: 480) vagy ó(fehér)orosz *кордъ* (BES 1: 796).

кгермекъ (гермок) 'apród' (1567: *кгермекъ* съ хороговью – HSBM 6: 273, Bulyka 1972: 149) < lengyel *giermek* (1500, SStp 2: 413) < magyar *gyermek*. (Vö. Bulyka 1980: 63; Wołosz 1: 254, BES 1: 423–424, Zoltán 2003: 492). Vö. lit. *germkas* < le. *giermek* (Bán 2001, Laczházi 2003: 240).

котчий (котчий, коччий) 'egyfajta félig fedett kocsi' (1565: Bulyka 1980: 122, 1577: кола ... воза котчаго окованыя побрали – Bulyka 1972: 173) < le. *kotczy* (1500, SĪStp. 3: 363–4) < m. *kocsi*. Ez a szó a mai fehérorosz nyelvjárásokban is tovább él: *коч* 'bricska' (ESBM 5: 106, vö. még Wołosz 1: 267–8, Hollós 1996: 36–7, Zoltán 2003: 492). Vö. lit. *kóčas, kočia, kóčas* 'egyfajta szekér' (Bán 2001, Laczházi 2003: 241).

шишакъ ~ шышакъ (1565: *шишакъ* одинъ прилбица одна – Bulyka 1972: 363) < le. *szyszak* (1560, SĪPXVIw. 7: 341 *giermek* a.) < m. *sisak*. (Vö. még: Bulyka 1980: 70, Kiss 1963: 62–5, Wołosz 1: 309, Hollós 1996: 71–2, Zoltán 2003: 492–3.)

Báthory korában bukannak fel az ófehérorosz nyelvemlékekben az alábbi magyar jövevényszavak:

антелокгъ 'egyfajta hordó' (1583: Крыштофъ Заливский ... мель вина полкуфковъ 12 и *антелокги* 2 – HSBM 1: 121) < m. *antalag* ~ *átalag*. A szó a lengyelben is megvan (*antał, antalek, jantolek, hantolek*), de csak a 18. század végétől adatolható, bár családnévként már a 17. század elejétől felbukkan (Wołosz 1: 226, vö. Hollós 1996: 71–2). Bulyka (1972: 25) először hajlott rá, hogy a szó az ófehéroroszban közvetlenül a magyar-

ból származik, de később (1980: 155) a jelentős kronológiai különbség ellenére mégis lengyel közvetítést is lehetségesnek tartott a magyar és az ófehérorosz között. A kronológia mellett a magyarból való közvetlen kölcsönzés mellett szól az ófehérorosz zöngés [g] (ezt jelöli az ófehéroroszban a *кз* betűkapcsolat) a lengyel zöngétlen [k]-val szemben (vö. Zoltán 2003: 493). A szó a litvánba is átkerült (*antālikas*, vö. Laczházi 2003: 238).

бакгазыя 'vászonfajta' (1579: жупан [...] *бакгазыею* подшыт – HSBM 1: 180, Bulyka 1972: 35) < le. *bagazyja* (1574, Bulyka 1980: 113) < m. *bagazia* (Wołosz 1: 228, EWUng 1: 67–8; vö. még Kniezsa 1955: 71, TESz 1: 215);

капти (капци) 'házi cipő' (1578: боты сабяновые и *капци* – HSBM 14: 272) < m. *карса* (Bulyka 1972: 139, Bulyka 1980: 113); a le. *karpie* 1586-tól kezdve dokumentálható (Wołosz 1: 264);

палашъ (1582: згинул *палашъ* – Bulyka 1972: 234) < magyar. *pallas* (ESBM 8: 128, a lengyel *palasz* szó csak a 18. század óta ismeretes (Wołosz 1: 228, Hollós 1996: 49). Megjegyzem, hogy a lengyel szó hangalakja jól magyarázható, ha feltételezzük, hogy fehérorosz közvetítéssel származik a

magyarból: a lengyel szó második *a*-ja ugyanis a fehérorosz *á*-zó kiejtésen alapulhat.

чеканъ 'harci bárd, fokos' (1582: видел есьми рану на персяхъ ... *чеканомъ* пробитую – Bulyka 1972: 195) < le. *czekan* 1595 ~ *czakan* 1564 (SĪPXVIw. 4: 123) < m. *csákány* (Brückner 1927: 75); másként magyarázta a lengyel szót Ślawski (a török-ből: SSE 1: 115), Bańkowski („nem világos balkáni forrásból”, BES 1: 221) és több más lengyel etimológus; az érveket mérlegelve Wołosz (1: 244–5) mégis a lengyel szó magyar eredete mellett foglalt állást.

чуга 'szűk kaftán' (1582: взяли дей ему *чугу* – Bulyka 1972: 358) < le. *czuha* 1568 (SĪPXVIw. 4: 260) < magyar *csuha* (Brückner 1927: 81, Wołosz 1: 247; másként – az ukránból – BES 1: 237).

A fenti szavak közül az *антелокъ* és a *палашъ* biztosan közvetlen átvételnek tekinthető a magyarból, mivel a lengyel megfelelőjük lényegesen később jelenik meg a forrásokban, mint az ófehérorosz adat; legalábbis párhuzamos átvételnek tűnnek a *капти* (*капци*), *бакгазыя* ~ *бакгазия*, *чеканъ* szavak is.

Nem magyar jövevényszó ugyan, de magyar vonatkozású a *макгерка* (*магерка*) 'egyfajta sapka' (1506: шапка его *макгерка* вишневая – HSBM 17: 229, 1577: шапка *макгерка* – Bulyka 1972: 195), amely a magyarok önelnevezéséből a lengyelben és/vagy a fehéroroszbán keletkezett (vö. lengyel *magierka* 1585: SĪPXVIw. 13: 16; Wołosz 1: 277, Hollós 1996: 42; vö. még Bulyka 1980: 112, Bulyka 1993: 195, Bulyka 1999/2: 4; később a szó a fehérorosz paraszti viselet jellegzetes darabját jelentette, s így ma is számos nyelvjáráásban él *магерка* formában, vö. ESBM 6: 151, átkerült a litvánba is: *magerkà*, *magenkà*, vö. Hollós 1998, Laczházi 2003: 241); hasonló a Báthory uralkodása utáni időkből dokumentált, de korábban, feltehetőleg még az ő uralkodása idején keletkezett *бекешка* (1599: *бекешка* ездзецка сукна чорного влоского – HSBM 1: 265), amely az 1586 óta adatolható (Bulyka 1980: 112) lengyel *bekieszka* 'egyfajta kabát' szóval együtt *Bekes* Gáspár (lengyelül Kasper *Bekiesz*, 1520–1579) nevéből származik, aki egykor Báthory riválisa volt az erdélyi fejedelmi trónért vívott küzdelemben, majd Lengyelországban hadvezére lett. A szó jóval később a lengyelből a magyarba is átkerült *bekecs*, *bekes* formában (a magyarban 1774 óta adatolható). Brückner (1927: 685) nyomán a lengyel szót Bulyka először (1972: 40, 1980: 112) a m. *bekecs*-ből magyarázta (ami az időrend miatt teljes biztonsággal kizárható, vö. Kiss 1963: 48–52, Wołosz 1: 223, Hollós 1996: 17), később ezt a fehérorosz etimológiai szótár helytelen magyarázatával (miszerint Báthorynak lett volna *Bekesz* a ragadványneve, ESBM 1: 343) kombinálta (1999/1: 216). A szó a litvánban is megvan (*bėkešas*), ott önállóan is létrejöhetett a magyar névből (vö. Laczházi 2003: 238–9).

Néhány magyar eredetű szó ugyan csak a Báthory uralkodása utáni időkből dokumentálható, de valószínű, hogy a beszélt nyelvben előbb jelentek meg, mint az írásos nyelvemlékekben, így lehetséges, hogy már Báthory idején is ismerték őket. A 16. század végén (1598: пришло студентовъ колькодесять ... ставши лавою альбо *шеренгом* – Bulyka

1972: 362) bukkan fel az ófehérorosz nyelvemlékekben a *шепенгъ* 'sor' szó, amely a lengyel nyelvjárási *szereg* közvetítésével származik a magyar *sereg* szóból (a lengyelben a *szereg/szereg* a 17. század óta adatolható, vö. Wołosz I, 306–7). Ez az ófehéroroszból a nagy-oroszba is átkerült, ahol katonai terminus lett (*шепенга* 'vonal', Hollós 1996: 70–1), majd mint ilyen visszakerült a modern fehéroroszba is (*шарэнга*, Bulyka 1999/1: 668). Emellett a modern fehéroroszban széles körben használják a *шэраг* 'sor' szót, a nyelvjáráásokban is, ahol a *шэраг* mellett a *шэрэнг* is előfordul (SBH 5: 537–9). Ez a szó ma is élő eleme a fehérorosz szókinésnek, míg a többi ma már jobbra elavult, és legfeljebb csak historizmusként ismert. A szó átkerült a litvánba is (*šerengà, šarangà*, vö. Bán 2001, Laczházi 2003: 242).

Ugyancsak 1598 óta fordul elő a fehérorosz nyelvemlékekben a *гарць, герць* 'csata előtti párviadal' szó (Bulyka 1972: 80), amely több jeles etimológus szerint a lengyel *harc* (1500, SlStp 2: 530) közvetítésével a magyar *harc* főnévből származik (Brückner 1927: 168–9, Kniezsa 1955: 838–9, Machek 1971: 161, Wołosz 1: 258, Hollós 1996: 24–5, BES 1: 519); ismert a *гарцовати ~ герцовати* 'csata előtti párviadalt vív, virtuskodik' ige is, ez azonban az ófehéroroszban előbb megvan (1519), mint a lengyelben (1543: SłPXVIw. 6: 306), ráadásul az első fehérorosz adatok Francisk Skorina prágai bibliafordításából származnak (Bírák könyve 20: 19 és 34), tehát lehet, hogy az ófehérorosz ige a lengyeltől függetlenül, de esetleg cseh mintára képződött. Mint ismeretes, az etimológusok más része a lengyel szócsaládot a magyartól függetlenül a csehen keresztül a németből származtatja (SSE 1: 404, ŠES I/4: 35–6, ESUM 1: 478, HSBM 3: 66). A szó a litvánba is átkerült (*arcavóti, ařcavoti; ercavótis*, Bán 2001, Laczházi 2003: 238).

A 17. századtól adatolhatók az ófehéroroszban az alábbi szavak:

контушь ~ кунтушь 'hasított ujjú kabát' szó, amely a lengyel–litván nemesség jellegzetes ruhadarabja, nemzeti viselete lett (1661: *контушь* туркусовый белками подштытый – HSBM 15: 280, Bulyka 1980: 122), amely a le. *kontusz* (a nyelvjáráásokban *kuntusz* is) közvetítésével származik a m. *köntös*ből (Bulyka 1972: 181, Hollós 1996: 38–9). A litvánba is átkerült: *kuñtušas*, ahol számos származékával együtt máig él, vö. Laczházi 2003: 241.

добошь 'dobos (katonazenekarban)' (1679: *трубачомъ двумъ по 6 золотыхъ ... добошеви 6 золотыхъ* – Bulyka 1972: 98), amely a le. *dobosz* közvetítésével a m. *dobos* átvétele (vö. Brückner 1927: 91, SSE 1: 151, BES 1: 277). Köznévként a le. *dobosz* ugyan csak 1765-től van dokumentálva, de családnévben (*Doboszka*) már 1659-ben előfordul (vö. Wołosz 1: 248, Hollós 1996: 28).

веленсь (веленць, велень) 'egyfajta körepu' (1616: *веленсовъ червоныхъ дванадцать, кождый коштоваль по пети золотыхъ* – HSBM 3: 80) < le. *welens ~ we-*

lenc 1621 (Bulyka 1980: 112), amely Brückner (1927: 606) szerint Velence (Venezia) magyar nevéből (Brücknernél tévesen *Velenc*) származik. Ugyanezt az etimológiát fogadja el az úkrán *веленьсь* (1635) szóra nézve az ukrán nyelvtörténeti szótár (SUM 3: 209; Wołosznál ez a szó nem szerepel.)

катанка 'egyfajta kabát, zubbony' (1602: *речей ... побрали, меновите катанку аксамиту чорного* – HSBM 14: 297) < le. *katanka* 1627 (Bulyka 1980: 112), amely a m. *katona* szóból kölcsönzött le. *katan* 'ua.' származéka, eredetileg 'katonai zubbony' volt (Bulyka 1972: 143, Wołosz 1: 265, SSE 2: 100, BES 1: 643, ESUM 2: 402; Hollós 1996: 34). A szó a litvánba is átkerült (*katánka, katénka*, vö. Hollós 1998, Bán 2001, Laczházi 2003: 240–1).

локгошь (лакгошь, лагошь, логошь) 'ülés a hintó hátulján a hajdú számára' (1679: *купили возокъ ... зъ лагошамми* – HSBM 17: 112) < le. *logosz* 'vezeték-ló; ülés a hintó vagy a szán hátulján a hajdú számára' 1618, amely a m. *lógós* 'veze-

tékló' átvétele, az 'ülés a hintó vagy a szán hátulján a hajdú számára' lengyel fejlemény (Wołosz 1: 275–6; vö. Kniezsa 1942: 186, Bulyka 1972: 191, 1980: 122).

кантаръ (канторъ, контаръ) 'kantár (lószerszám)' (1616: попруги *кантари*, узденички, рынкгорты – HSBM 14: 259) < le. *kantar* 'ua.' (Bulyka 1972: 137, Bulyka 1980: 122) < m. *kantár* (Wołosz 1: 263–4; vö. Brückner 1927: 216, SSE 2: 46, Hollós 1996: 35). A szó a mai fehéroroszban is megvan (*kántar*, ESBM 4: 240), és a litvánba is átkerült (*kañtaras* / *kantari*, *kañtaris*, vö. Bán 2001, Laczházi 2003: 240).

карваш (караваш) 'mandzsetta' (1689: полотна на подшевъку и матерьи подъ *карваши* за золот. два – HSBM 14: 284) < le. *karwasz* 'a lovassági páncélnak a kart védő része; mandzsetta' (17. sz. elejétől, Wołosz 1: 264, vö. Bulyka 1980: 112) < m. *karvas* < *kar* + *vas* 'vas lemez, mely a régi lovak fegyverkezetében a kart borította' (CzF; a szó a magyarban már a 16. századtól adatható, vö. Brückner 1927: 221, Hollós 1996: 33–4). A szó 'színes kelméből készült felhajtható kézelő' jelentésben a mai fehéroroszban is megvan (*карваши*, ESBM 4: 267).

палцать 'pálca, bot, vessző' (1653: Жезль: посохъ, *палцать* – Bulyka 1972:

235) < le. *palcat* (XV. sz., SłStp 6: 8) < m. *palcát* (a *pálca* tárgyragos alakjából, esetleg cseh közvetítéssel is, vö. Brückner 1927: 391, Wołosz 1: 287, Bulyka 1980: 104).

рокошь 'lázadás' (17. sz. eleje: стояль тотъ *рокошь* у Сондомиру месяцей шесть – Bulyka 1972: 286) < le. *rokosz* 'országgyűlés, amelyen az egész nemesség megjelenik; a nemesség felkelése a király ellen' (1537) < m. *Rákos* (*mezeje*) mint a magyar országgyűlések színhelye (Brückner 1927: 461, Kniezsa 1942: 187, Bulyka 1980: 42, Wołosz 1: 295–6, Hollós 1996: 53–4).

таборъ 'tábor' (17. sz. eleje: выпадши с *табору* козаки его самого розсекали – Bulyka 1972: 315) < le. *tabor* (1424, SłStp 9: 80) < m. *tábor* (Brückner 1927: 563, Wołosz 1: 310, Hollós 1996: 57–8). A szó a litvánba is átkerült (*táboras*, Hollós 1998, Bán 2001, Laczházi 2003: 242).

форкга 'tolldísz sisakon vagy ló fején' (1616: *форкга* соколыхъ трыдцать – Bulyka 1972: 339) < le. *forga* (17. sz.) < m. *forgó* (Brückner 1927: 125, Wołosz 1: 252, vö. Bulyka 1980: 112).

шихъ 'hímzőfonal' (1606: Bulyka 1980: 112) < le. *szych* 'fémeshímzőfonal' (16. sz.) < m. *sík* 'aranyfűst' (1565, TESz 3: 533, Wołosz 1: 308).

Ugyancsak a 17. századtól adatható a végső soron a magyar *deres* szóból származó *дерешоватый* ~ *дорошоватый* ~ *дорошковатый* 'deres' (lósín) melléknév (1695: коней двухъ, *дорошоватого* и вороного – HSBM 9: 7, 1698: продали коня *дерешоватого* пану Петру – HSBM 8: 48). Közvetlen forrása a le. *dereszowaty* 'deres színű' (lóról) melléknév (vö. Bulyka 1980: 124), amely a magyarból átvett le. *deresz* főnév származéka (Wołosz 1: 247–8). A *дэраш* 'deres (ló)' a mai fehérorosz nyelvjárásokban is megvan (SBH 2: 117; ESBM 3: 181) és az irodalmi nyelvben is előfordul (egy példát találtam rá a mai fehérorosz szépprózában, mégpedig éppen egy Báthory korában játszódó elbeszélésben: „Перад яблычным Спасам дзядзька Ціхамір сеў на свайго *дэраша*...” – Arlow 2001: 68). A szó a litvánba is átkerült (*derėšas*, *derėšis*, *derėšius*, vö. Hollós 1998, Bán 2001, Laczházi 2003: 239).

SZAKIRODALOM

[Műfajából adódóan ebben a tanulmányban némiképp eltérünk a kötet egészének hivatkozási gyakorlatától. – A szerk.]

Арлоў, Уладзімір 2001. *Сны імператара. Апаваданні. Аповесці. Эсэ*. Мастацкая літаратура, Мінск. Bán Péter 2001. Litvánia e föld neve, Egy kis nemzet, amelynek nyelvét nem érti a világ. *Udvarhelyi Híradó*. XII. évfolyam 23. szám, 2001. március 22., csütörtök <http://www.hhrf.org/uh/2001/uh12023.htm>

- BES = Bańkowski, Andrzej 2000-. *Etymologiczny słownik języka polskiego I*-. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Brückner, Aleksander 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakowska Spółka wydawnicza, Kraków.
- Булыка, А. М. 1972. *Даўнія запазычанні беларускай мовы*. Навука і тэхніка, Мінск.
- Булыка, А. М. 1980. *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.* Навука і тэхніка, Мінск.
- Булыка, А. М. 1993. *Слоўнік інашамойных слоў*. Народная асвета, Мінск.
- Булыка, А. М. 1999. *Слоўнік інашамойных слоў I–II*. Беларуская энцыклапедыя, Мінск.
- Целунова, Е. А. 1997–1998. Культурная і языковая сітуацыя Вялікага княжства Літоўскага. *Annali dell'Istituto universitario Orientale di Napoli, Slavistica* 5: 33–109.
- Divéki, Adrien de 1935. Les Hongrois en Pologne à l'époque d'Etienne Báthory. In: *Etienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie*. Impr. de l'Univ. des Jagellons, Cracovie. 105–132.
- ESBM = *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. I-. 1978-. Навука і тэхніка, Мінск.
- ESUM = *Этымалагічны слоўнік украінскай мовы* I-. 1982-. Наукова думка, Київ.
- Hollós Attila 1996. *Az orosz szókincs magyar elemei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 206. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Hollós Attila 1998. Венгерские элементы литовского словаря. In Laczházi Aranka–Szmlinka Eszter–Zoltán András (szerk.): *A Litván Nagyfejedelemség és a mai Közép- és Kelet-Európa nyelvei: Analógiák és folytonosság. Az 1998. május 25–26-i konferencia anyaga*. ELTE, Budapest, 34.
- HSBM = *Гістарычны слоўнік беларускай мовы I*-. 1982-. Навука і тэхніка, Мінск.
- Киш, Лайош 1963. Происхождение слов *бекеша, кучма, шалаш и шишак*. In: *Этимологические исследования по русскому языку*. Вып. IV. Издательство Московского университета, Москва, 48–65.
- Kniezsa István 1942. Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In Szekfű Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*. Franklin, Budapest. 168–88.
- Kniezsa István 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1–2*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Котлярчук, Андрей 2000. Король Стефан Баторий в народной культуре белорусов. *Studia Russica* 18: 375–80.
- Laczházi, Aranka 2003. Венгерские элементы в лексике литовского языка. In Abonyi Réka–Janurik Szabolcs–Zoltán András (szerk.): *Miscellanea Corviniana. Köszöntő könyv Hollós Attila 70. születésnapjára*. ELTE BTK, Budapest, 236–43. = <http://www.btk.elte.hu/eastslav/a33.rtf>; <http://www.btk.elte.hu/slav/kelet/publ.shtml>
- Linde, S. B. 1854–1860. *Słownik języka polskiego I–VI*. Wyd. 2. Ossolineum, Lwów. [Reprint: Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1951.]
- Machek, Václav 1971. *Etymologický slovník jazyka českého*. Academia, Praha.
- SBH = *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча I–V*. 1979–1986. Навука і тэхніка, Мінск.
- ŠES = Шанского, Н. М. (ред.) 1963-. *Этимологический словарь русского языка I/1*-. Издательство Московского университета, Москва.
- SIPXVIw. = *Słownik polszczyzny XVI w. I*-. 1966-. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SISłp = *Słownik staropolski I*-. 1953-. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SSE = Ślowski, Franciszek 1952-. *Słownik etymologiczny języka polskiego I*-. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków.
- SUM = *Словник українознавства XVI – першої половини XVII ст. I*-. 1994-. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів.
- Wołosz, Robert 1989–1992. Wyrazy węgierskie w języku polskim. *Studia Slavica Hung.* 35: 215–317, 37: 3–27.
- Zoltán András 1982. *Étely szavunk (szavaink) eredetéről. Magyar Nyelv* 78: 321–8.
- Золтан, А. 2001. Слова венгерского происхождения в белорусском языке: Книжные заимствования эпохи Стефана Батория. In Цыхун, Г. (ред.): *Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы. Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў*. Беларускі кнігазбор, Мінск. (= Беларусіка – Albaruthenica 19) 105–15.
- Zoltán András 2003. Слова венгерского происхождения в белорусском языке: устные заимствования эпохи Стефана Батория. *Studia Russica* 20: 492–4.